

Szybiak, Irena

"Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli",
Andrzej Meissner, Rzeszów 1999 :
[recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 41, 282-284

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Meissner, *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*. Seria wydawnicza „Galicia i jej dziedzictwo”, tom 11, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1999, ss. 380.

Kształcenie nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej było już przedmiotem licznych badań i ma bogatą literaturę. Zorganizowane w system „najbardziej zwarty organizacyjnie i programowo” (s. 12), w odróżnieniu od przygotowania kadr dla potrzeb innych szkół, instytucji oświatowych i wychowawczych, przyciągało uwagę badaczy zagadnień ustrojowych i programowych seminariów nauczycielskich, politycznych i społecznych kontrowersji wokół ideału nauczyciela szkoły ludowej i jego kształcenia, sieci seminariów i liczby uczniów, zagadnień pedagogicznych. We *Wstępie* autor deklaruje, że jego „praca jest w pewnym sensie kontynuacją rozważań podjętych przede wszystkim przez Cz. Majorka” (s. 13). Podjęcie na nowo tej problematyki było możliwe dzięki wykorzystaniu lwowskich zasobów archiwalnych i rękopiśmiennych, zawierających nie tylko dokumentację ówczesnej polityki oświatowej, ale także działalności poszczególnych seminariów nauczycielskich, ich kadry i uczniów. Rekonstrukcję pedagogicznego i ideowego obrazu seminariów galicyjskich dodatkowo uzasadnia i to, że na przełomie XIX i XX w. – mimo nie wykorzystania wszystkich możliwości ich rozwoju, gwarantowanych przez autonomię – kształciły przecież na poziomie średniej szkoły zawodowej znaczną grupę młodzieży i były warsztatem pracy dla wielu twórczych nauczycieli.

W książce Meissnera można wyróżnić dwie nieformalne części. Rozdziały I–III raczej rekapitulują dotychczasowe ustalenia badaczy zagadnień szkoły ludowej i jej nauczycieli w Galicji w dobie autonomii. Wprowadzając w specyfikę zagadnień organizacyjno-ustrojowych zakładów kształcenia nauczycieli w XIX i początkach XX w. w Europie i w Galicji, autor zwraca uwagę na polityczno – ekonomiczne przesłanki rozwoju seminariów nauczycielskich, zaznacza rolę psychologii eksperymentalnej i pedagogiki, zwłaszcza koncepcji „nowego wychowania” dla ich rozwoju. Problematykę seminariów galicyjskich ogniskuje wokół sporów o ideał i model wykształcenia przyszłych nauczycieli ludowych pomiędzy obrońcami tradycji szkoły stanowej a tymi, dla których celem była nowoczesna, obowiązkowa

szkoła „o programie nauczania obejmującym podstawowy kanon wiedzy o świecie” (s. 29) i stosownie do tego celu wykształcony nauczyciel oraz – wpływu tych sporów na rozstrzygnięcia w ustawach, przepisach i regulaminach szkolnych.

W tej części książki Meissnera bardzo interesujący jest fragment, omawiający kształtowanie sieci seminariów w Galicji. Autor zwraca uwagę na fakt, iż decyzje o usytuowaniu seminariów były decyzjami politycznymi, zwłaszcza w okresie różnicowania przez konserwatystów programów kształcenia nauczycieli dla szkół wiejskich i miejskich. W latach dziewięćdziesiątych zabiegali oni o organizację kształcenia przyszłych nauczycieli wiejskich szkół ludowych w małych miastach, z dala „od burz i hałasu świata, bo nauczyciel ma być apostołem spokoju i nauki nie zaś nieporządku i tendencji” (s. 58). Z drugiej strony wskazuje, że szkoły te – traktowane jako czynniki ożywienia – były instytucjami pożądanymi przez małe miasta. Wskazuje także na społeczną aktywność, wyrażającą się powoływaniem prywatnych seminariów żeńskich, zabiegów różnych grup narodowych o państwowe lub prywatne seminaria w ich ojczystym wyuku ale też i na bezradność inicjatorów, wynikającą z zapóźnienia ekonomicznego i cywilizacyjnego Galicji oraz z niedoinwestowania oświaty przez państwo. Dramatycznym obrazem tego zapóźnienia są celne porównania dorobku oświaty galicyjskiej z dorobkiem innych krajów monarchii, zwłaszcza Czech i Austrii, unaczynające niedorozwój sieci szkół ludowych w Galicji, niedobory kadry nauczycielskiej i zbyt wolne tempo rozwoju seminariów (ss. 68–72).

Przedmiotem rozdziałów IV–VII, czyli drugiej, nieformalnej, części książki, jest codziennosc seminariów galicyjskich, do której Autor dociera przez odpowiedzi na pytania o warunki materialne ich pracy, o kadre i jej dorobek naukowy zwłaszcza w obszarze pedagogiki, o uczniów – ich rekrutację i kształcenie oraz o system wychowawczy w założeniach dokumentów oficjalnych i w życiu poszczególnych szkół. Tym sprawom, przede wszystkim jednak ludziom seminariów – kadrze i uczniom – poświęcił ponad 2/3 tekstu (ss. 73–299). Charakterystykę kadry seminariów (rozdz. V)

– wyodrębnić 4 grupy: dyrektorzy, nauczyciele polscy, nauczycielki, nauczyciele ukraińscy – oparł na obszernych kartotekach, które umożliwiły sformułowanie cech właściwych dla poszczególnych zbiorowości, takich jak wykształcenie, skład narodowościowy, staż zawodowy, jak i wskazanie cech indywidualnych takich, jak dorobek pedagogiczny poszczególnych osób, ich znaczenie dla życia społecznego i naukowego. Jednym z ciekawszych wątków w tej części książki jest fragment poświęcony wylanianiu się z ówczesnej praktyki pedagogicznej w Galicji, ale także z przepisów i regulaminów, nowego obszaru oświaty, jakim wówczas było kształcenie nauczyciela nauczycieli (ss.125–127).

Uczniom seminariów poświęcił Meissner dwa rozbudowane rozdziały. W rozdziale VI omawia ich proweniencję socjalną i narodową, tryb rekrutacji, organizację nauczania, charakter procesu dydaktycznego, ich nauczycieli i podręczniki do poszczególnych przedmiotów. W rozdziale VII – codzienne warunki życia seminarzystów, ideologię wychowawczą, system internatowy, udział uczniów w działalności tajnych organizacji oraz różne formy organizowania pomocy społecznej dla uczniów seminariów, również z inicjatywy zrzeszeń nauczycielskich.

Skoncentrowanie uwagi Meissnera na uczestnikach odbywającego się w seminariach galicyjskich kształcenia unaocznia także indeks nazwisk, zawierający nazwiska ponad 70 uczniów i absolwentów. Takie podejście było możliwe dzięki sięgnięciu do materiałów źródłowych w archiwach i bibliotekach lwowskich, na które składają się sprawozdania powizytacyjne, sprawozdania dyrekcji seminariów, dokumenty finansowe, korespondencja z władzami oświatowymi w Wiedniu itp. Należy zgodzić się z Autorem, że pozwalają one na rekonstrukcję tylko urzędowego wizerunku szkolnictwa pedagogicznego (s. 13), który dla potrzeb władz był odpowiednio „fryzowany”. Ten materiał – uzupełniony innymi źródłami, jak pamiętniki, prasa (np. konflikt między uczniami a kierownikiem internatu przy seminarium rzeszowskim omówiony w rozdziale VII na podstawie właśnie ówczesnej prasy), publikacje naukowe kadry oraz obszernie, publikowane i archiwalne, materiały biograficzne – pozwala wejrzeć za kulisy oficjalnych przepisów i rozporządzeń, do konkretnych programów nauczania, realizowanych przez konkretnych

nauczycieli, a także w warunki życia seminarzystów w internatach i poza nimi, również w ich wybory polityczne.

Interesującym i ważnym wątkiem włączonym przez Meissnera do książki jest kwestia powstawania seminariów dla ludności niepolskiej. Dążenia społeczności ukraińskiej, niemieckiej i żydowskiej w Galicji do kształcenia kadr nauczycielskich we własnym języku i w kręgu własnej kultury owocowały ciekawymi inicjatywami, jak na przykład projekt seminarium z językiem polskim i niemieckim dla kształcenia nauczycieli religii możeszowej, albo walka działaczy ukraińskich o realizację prawa do kształcenia w języku ojczystym w seminariach państwowych, ale także ich starania o seminaria prywatne. Szczególnie wiele uwagi poświęcił autor seminarium utrakwistycznym i z ukraińskim językiem nauczania, wyodrębniając w rozdziale V obszerny fragment dla omówienia „osiągnięć naukowych ukraińskiej kadry pedagogicznej” (ss.156–170). Czytelnik otrzymuje tu sporą porcję wiedzy o często znacznym dorobku wielu z nich w zakresie historii, języka ukraińskiego, pedagogiki, nauk przyrodniczych. Przy tej okazji autor rozważa pytanie „czy Ukraińcy byli w Galicji mniejszością narodową” (s.157), które uznaje za istotne dla zrozumienia dość złożonego wówczas problemu ukraińskiej świadomości narodowej a o stopniu komplikacji tego zagadnienia świadczy to, że właśnie w tej partii tekstu zaprezentował także nauczycieli Ukraińców z urodzenia, ale uważających się za Polaków (ss.158–161). W rozdziale VI, poświęconym uczniom seminariów powraca do tej kwestii narodowościowej, poruszając m.in. sprawy wzajemnych stosunków „między nauczycielami a młodzieżą polską i ukraińską” (s.186), dając także dość obszerną (s. 185–189) charakterystykę ukraińskich kandydatów na nauczycieli ludowych i występujących wśród nich podziałów ideologicznych, wyrażających się m.in. stosunkiem do polskości, poglądami politycznymi a także podatnością na agresywne naciski rusofilskie. Incydentalnie problematyka młodzieży ukraińskiej w seminariach pojawia się także w rozdziale VII, przy okazji przedstawiania procesów wychowawczych.

Podejście do kwestii kształcenia nauczycieli ukraińskich pozostawia tu jednak pewien niedosyt. Mimo wspomnianej wyżej wrażliwości na kwestie narodowościowe w Galicji, Autor chwilami zdaje się podążać za tymi, z których

stanowiska wynikało, że Galicję traktowali jako monolit narodowy i dla których głównym zadaniem było wyrugowanie języka niemieckiego z nauczania i wprowadzenie języka polskiego. Konstatując, iż podstawowym kryterium powoływania dyrektorów zwłaszcza w pierwszym okresie autonomii była powstańcza przeszłość kandydatów stwierdza: „Można przypuszczać, że RSK dążyła do tego, aby z seminariów uczynić szkoły polskie, kształcące polskich nauczycieli. Od spełnienia tego postulatu zależało przecież powodzenie reformy szkolnictwa elementarnego.” (s. 111) Byłoby to całkowicie uzasadnione skoro w tytule książki jest mowa o stosunku społeczeństwa galicyjskiego do kształcenia nauczycieli, bez definiowania której z jego części. Z drugiej strony tytuł mówi o sporze o duszę polskiego nauczyciela, ale Autor nie stawia wyraźnego pytania, czy i w jakiej mierze stosunki narodowościowe w seminariach nauczycielskich oraz intencje władz krajowych Galicji były czynnikiem tego sporu.

W rozbudowanej końcowej części książki czytelnik otrzymuje obszerną bibliografię (s. 307–318) i aneksy obejmujące zestawienia tabelaryczne podstawowych informacji o nauczycielach, lekarzach i katechetach zatrudnionych w seminariach, o ich kierownikach, warunkach lokalowych, wykaz prywatnych seminariów nauczycielskich. Znalazły się tu także „źródła do dziejów seminariów nauczycielskich” (s.340–370) obejmujące faksymile dokumentów oficjalnych dotyczących seminariów, kilku rękopiśmiennych protokołów podsumowujących wizytacje poszczególnych zakładów, opis organizacji internatu w Czortkowie z którego

dowiedzieć się można, że posiłki jedli cztery razy dziennie, że „dwa razy w tygodniu poszczą, w inne zaś dni otrzymują na obiad mięso, że obiad składa się z trzech dań, a kolacya z jednego, tj. najczęściej mleka z kaszą, mamałygą, kartoflami itd.” (s. 357).

Trochę szkoda, że zabrakło dokładnej korekty tekstu, choćby w formie erraty. Pozostały dość liczne usterki, na których czytelnik „potyka się”, na przykład w sformułowaniu na stronie 32: „brak szerszego oglądu na rolę szkoły”, na stronie 40: „W celu podniesienia kwalifikacji nauczycieli seminaryjnych... umożliwić nauczanie 1–2 letnich kursów pedagogicznych”; na stronie 63 „...u progu anatomii...” Zastrzeżenia może także budzić tytuł, który nie informuje czytelnika, że książka w istocie dotyczy kształcenia nauczycieli tylko szkół ludowych, pomijając kształcenie innych grup nauczycielskich.

Wskazane wyżej niedostatki nie ujmują wartości merytorycznej książki Andrzeja Meissnera, rozszerzającej pogląd na kształcenie nauczycieli, którego znaczenie – zwłaszcza po 1918 r. – przekroczyło granice Galicji. Wyznacza także nowe pola badawcze – wydaje się że problematyka nauczycielek i nauczycieli seminaryjnych zawiera jeszcze wiele możliwości studiów. Książka ma także walory dydaktyczne, bowiem dzięki zwięzłości w prezentowaniu zagadnień organizacyjno – ustrojowych oraz ideologicznych seminariów ułatwi zrozumienie uwikłań instytucji kształcenia w procesy polityczne, społeczne i narodowe.

Irena Szybiak

Lech Mokrzejcki, *Wokół staropolskiej nauki i oświaty. Gdańsk – Prusy Królewskie – Rzeczpospolita*, Wydawnictwo Gdańskie, Gdańsk 2001, indeks nazwisk, ss. 486.

Na tom *Wokół staropolskiej nauki i oświaty* składa się zbiór trzydziestu dwóch rozpraw i artykułów Lecha Mokrzejckiego, poświęconych sprawom nauki, oświaty i kultury w Gdańsku i na terenie Prus Królewskich w okresie staropolskim. Są to poprawione lub uzupełnione teksty prac już kiedyś publikowanych, ale rozproszonych w wielu wydawnictwach, czasem w czasopiśmie o zasięgu lokalnym, przez co dostęp do nich, zwłaszcza dla niespecjalistów

– był utrudniony. Powstawały przeważnie jako przyczynki, stanowiąc jakby produkt uboczny głównych zainteresowań ich autora w kolejnych dziesięcioleciach jego badań naukowych; w większości (połowa) publikowane były w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, jedna w 1969 r., pozostałe w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

Zmiany w tekstach, wynikające z postępu własnych badań naukowych autora, w rezultacie